

Тхір В.Б. Ономасіологічна нормотвірність соматичних евфемізмів в історії англійської мови / В.Б.Тхір // Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах: зб. наук. праць. – К., 2004. – Вип. 9. – С.31–38.

ОНОМАСІОЛОГІЧНА НОРМОТВІРНІСТЬ СОМАТИЧНИХ ЕВФЕМІЗМІВ В ІСТОРІЇ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Ономасіологічні замішувачі табуованої соматичної лексики вкрай рідко потрапляють у поле зору авторів нормативних лексикологій. Однак порушення етикетності у сигніфікатах її прямих відповідників є своєрідним поштовхом до виникнення цікавих номінативних зв'язків у соматичних евфемізмах. В західній лінгвістиці соматичним евфемізмам приділяється певна увага [4, 5, 7, 11], проте праці переважно присвячені дослідженню їх лексико-семантичних особливостей. Оскільки поява евфемізмів певного лексико-семантичного розряду соціально та історично зумовлена, у цій статті спробуємо вивчити соціолінгвальні чинники виникнення та прийнятності соматичних евфемізмів у різні періоди розвитку англійської мови.

Основну частину лексико-семантичного розряду соматичних евфемізмів складають евфемізми статевої сфери. Мотиви їх вживання в будь-якому історичному періоді неможливо сформулювати однозначно. Багато дослідників дотримуються психоаналітичного пояснення вживання евфемістичних субститутивів понять статевого життя, яке полягає в тому, що люди соромляться своїх відчуттів стосовно сексу, і вживання у мові прямих найменувань понять, пов'язаних з цією сферою, спричиняє гнів оточуючих [7; 15]. У словнику табу та евфемізмів евфемізми статевої сфери, в емоційній основі утворення яких лежить почуття сорому, з'являються у пізніші історичні епохи. Але було б помилкою стверджувати, що у первісних народів вербальні заборони на найменування фізіологічних актів, предметів туалету та всього, що пов'язано зі статевими стосунками, повністю відсутні. До певної міри емоційна основа табу та евфемізмів таки включає почуття сорому ще на своїй початковій стадії. Доказом цього є деякі факти у мовах сучасних, відсталих у своєму розвитку, народів [1; 27]. С.І.Надель пише, що у мові одного з індіанських племен (ньюп) «на пряме згадування сексу і певних частин людського тіла чи фізіологічних процесів накладається повна заборона». Зокрема, ці індіанці замість слова «вагітна» вживають вираз «вона наїлась бобів», що є натяком на стан жінки. Для позначення деяких частин тіла вживається слово широкої семантики *enya*, що відповідає англійському *thing*, чи *yetta (in front of)* [8; 265].

Вживання перших соматичних евфемізмів відносять до періоду англо-саксонського суспільства. Хоча воно характеризувалося відносною мовною свободою і вживанням неевфемістичних чотирьохлітерних слів (*cunt, fuck, arse*), мовці у той історичний період велику увагу приділяли тому, щоб не образити як політичних чи релігійних лідерів, так і божеств. Тоді існували евфемістичні вирази для позначення проституції, плодовитості, дітонародження, успішного мистецтва спокуси, частин тіла: *ears, ears-endu, setl (arse); ears-perl (anus); lim, teors (penis)* [3; 20-22].

Після Нормандського завоювання 1066р. та в епоху Дж.Чосера (14ст.) очищення мови за допомогою субститутивів термінів-табу фізіології людини продовжувалося: *anus (asshole), coillons (testicles), to plow (to have sex with), tail (arse)*. Хоча епоха правління Єлизавети I характеризувалася відносною ліберальністю, у часи Шекспіра витончена гра слів, натяки та словесні каламбури були своєрідним інтелектуальним змаганням. Тому, навіть якщо вживання прямих відповідників слів-табу і дозволялося, перевага все ж надавалася евфемізмам, що часто були запозиченнями з французької, а в епоху Відродження – з латинської, мов. Вільяму Шекспіру вдавалося помістити велику кількість сексуальних натяків у кожен драматичний епізод чи сонет: в своїх п'єсах Шекспір використав 45 синонімів до лексеми *penis*, 68 до *vagina* та 275 до *copulation: the act of darkness (copulation); to bed, to play the virginals, to embrace (to have sex with); dildo, will, thing (penis); lap (vagina)*.

У першій половині 17ст. секс ще не розглядали як найсерйознішу сферу вербального табу, але до 1660р. кількість евфемізмів для позначення статевих термінів мала тенденцію до зростання через

намагання пуритан «очистити» церкву Англії від обрядів, а мову - від богохульства і непристойностей. Суспільство накладало суворі соціальні умовності стосовно залицяння та будь-яких контактів між чоловіком та жінкою. Особи протилежної статі спілкувалися у великих групах, на прийняттях чи під час танцю, який вважався єдиним видом фізичного контакту між чоловіком та жінкою [7; 28]. Жінка тогочасного суспільства сприймалася не як статевий партнер, а як дружина, мати, берегиня домашнього вогнища [9; 746].

Після Пуританської революції у 1660р., яка відновила аристократично налаштованого монарха Чарльза II, обмеження щодо відкритої розмови на тему сексу були послаблені. Мовні нововведення і велика кількість нових колоритних термінів для позначення частин тіла та сексуальних інтриг звучали на сцені і були дозволені у новій літературі.

Хоча вікторіанців постійно асоціюють з педантизмом та святенництвом, кампанія з морального очищення почалась задовго до того, як королева Вікторія посіла трон у 1837 році. Ця кампанія спричинила виникнення великої кількості евфемізмів статевої сфери. Початок періоду передвікторіанської благопристойності, як і більшості мовних явищ, визначити важко. Специфічне, конкретне значення слова чи фрази можна зрозуміти тільки на основі цитати з книги, п'єси, вірша, журналу чи іншого видання. Але нема гарантії, що укладачу словника евфемізмів вдалося віднайти найдавніший приклад. Також багато слів, переважно сленгових, можуть дуже довго, століттями, вживатися у неофіційній обстановці перед тим, як вони зафіксуються на письмі. Тому можна лише припускати, що витонченість у мові почала поширюватись з 1750 року і набула великого розмаху на межі століть. Однією з перших ознак благопристойності було все частіше вживання пропускень на письмі: *f_ _ _*, *p_ _ _*, *s_ _ _*, *d_ _ _*, *a_ _ _*. Зростання благопристойності виявлялося також у виникненні нових слів і вживанні старих у нових, евфемізованих значеннях. Найдавніше відоме вживання терміну *drumstick* у значенні *leg* зустрічаємо в 1764 році; перше вживання *rooster* (щоб уникнути *cock*) – в 1772 році, а *donkey* (щоб не вимовляти *arse (ass)*) - в 1785 році. На думку Х.Роусона, передвікторіанську лексичну революцію в англomовному світі спричинили релігійне відродження, індустріалізація, виникнення середнього класу, збільшення кількості грамотних людей і покращення соціального становища жінок [11; 10]. Вихідними мотивами були:

- перший в англomовному суспільстві судовий процес у зв'язку з вживанням непристойностей (Едмунд Керл, 1727 р., за перевидання книги, яку до 1683 року друкували вільно);
- Велике Пробудження (the Great Awakening), релігійне відродження, що сколихнуло Нову Англію наприкінці 1730-х рр. і швидко поширилось на решту колоній;
- розвиток методистської церкви в Англії;
- Британський Закон про Шлюб 1753 року, який забороняв статеве життя до шлюбу;
- прокламація Георга III проти «вад та аморальностей» у 1787 році, де він наказував своїм підлеглим «*to suppress all loose and licentious prints, books and publications*», що призвело до утворення в 1802 році «The Society for the Suppression of Vice» («Товариство боротьби з пороками»), яке переслідувало за публікування відверто сексуального матеріалу;
- Індустріальна Революція, що спричинила урбанізацію та появу заводів і фабрик, що, в свою чергу, породило тип дружини-домогосподарки, відгородженої від жорстокого світу індустріалізму, з глибоко вкоріненим менталітетом щодо того, що прийнято, а що не прийнято обговорювати;
- дух егалітаризму (особливо у США), що поширився на жінок і вплинув на мову, яку чоловіки вживали в присутності жіночої статі [11; 10].

Двома значними подіями у літературі передвікторіанського періоду були видання «The Family Shakespeare» Томаса та Марії Баудлерів та інтерпретація Біблії Ноєм Вебстером «з мовними поправками» [11; 9].

Без сумніву, передвікторіанська лексична революція підготувала сприятливе підґрунтя для розвитку та збагачення евфемістичної традиції у вікторіанську епоху. Деяка інформація щодо ідеології вікторіанського періоду міститься у так званих «conduct books» (книгах про правила поведінки) та «novels of manners» (романах про правила хорошого тону), в яких йдеться про моделі ввічливості та прийнятної поведінки для жінок та чоловіків. З'явився своєрідний вікторіанський лексикон середнього

класу, щоб відобразити той шок, який відчувало населення, зіткнувшись з темами, які раніше ніколи не висувалися на широкий загал.

У вікторіанську епоху евфемізувалися всі поняття, які прямо чи опосередковано стосувалися фізіології людини: *conjugal relations, connubial rites* (статеві стосунки в шлюбі); *affair, romance* (позашлюбні статеві стосунки); *in an interesting (certain) condition, in a delicate state of health, in the family way, expecting, in the pudding way, low-windowed, enceinte* (вагітна); *accouchment, lying-in confinement* (роди). Вікторіанці є авторами великої кількості синонімічних евфемізмів для позначення табуйованих частин тіла: *understanding, nether limb, limb, bender, underpinner, crural appendage, (lower) extremity* (нога); *the bosom, chest, bust, contours, the upper part of the body, charms, twin towers of ivory, sheaves of new wheat, buds of beauty, nature's founts, orbs of snow, dual hemispheres, Cupid's kettledrums* (груди); *private parts, parts of shame, parts, lower regions* (статеві органи); *the seat, the posterior, the fundament, the deriere, the promontories, the fleshy part of the thigh, sit-upon* (сідниці); *the abdomen, stomach, tummy* (живіт).

З того часу лексика для позначення статевих реалій зазнала змін, які описані у праці М.Фаукольт «The History of Sexuality» [5]. Філософ концентрує свою увагу здебільшого на так званій репресивній гіпотезі («repressive hypothesis»), яка полягає в тому, що суспільство було змушене прийняти мовні обмеження щодо статевої сфери в обмін на певні економічні здобутки. Однак, як стверджує Фаукольт, ці обмеження викликали абсолютно протилежний ефект: сфера сексу перетворилася на «велику таємницю», що зробило її могутнішою і спричинило створення спеціальної вуалітивної мови («screen discourse»), якою про секс говорять набагато більше, ніж в попередні епохи [5; 33].

У 20 ст. евфемізми для позначення реалій статевого життя спричинили значне розширення лексики внаслідок сексуальної революції. Завдяки сексуальній революції (*the sexual revolution*) та руху жінок за звільнення (*the women's liberation movement*), значна кількість евфемізмів вийшла зі вживання, поступаючись місцем евфемізмам-неологізмам: лексема *mistress* замінилася на *room-mate*, а *shacking up* - на *living together* [4; 60].

З одного боку, в сучасному суспільстві певні кола мовців мають тенденцію до зняття вербального табу на денотати статевої сфери та уникання їх евфемістичної субституції, про що свідчить вживання прямих номінацій сексу в теле- та радіотрансляціях (*dick, boobs, pussy, fucking*), а у фільмі «Магнолія» (2000) з Томом Крузом у головній ролі часто вживається лексема *cunt*. Як стверджує Вернон Ноубл, все частіше в активній лексиці мовців спостерігаємо лексему *fuck*, яка була зафіксована в словниках англійської мови наприкінці 16ст., але згодом витіснена зі вживання в культурних колах евфемізмами-замінниками [10; 10].

Однак, з іншого боку, межі денотатів евфемізмів статевої сфери і надалі залишаються досить широкими і охоплюють, крім номінацій самого статевого акту та його видів, номінації понять, пов'язаних із геніталіями, статевою орієнтацією, статевими збоченнями, проституцією, білизною та ін. Фактично, якщо розміри вибірки евфемізмів визначають розміри табу, то сфера табу сексу є більшою, ніж будь-яка інша. Allen та Burridge [2; 96] вважають, що ступінь синонімії серед номінацій геніталій, статевого акту та лексеми *whore* (повія) є найвищим в англійському лексиконі. Ці автори нараховують близько 1200 термінів для лексеми *vagina*, 1000 для *penis*, 800 для *copulation* та близько 2000 для *whore*. Ця величезна кількість синонімів спричиняє проблемне для мови явище, яке Halliday називає «over-lexicalization» («перелексикалізація») [6; 165]. Високий рівень циркуляції евфемізмів статевої сфери, що спричинює такі великі нагромадження лексичних одиниць, свідчить про те, що секс був і залишається об'єктом незгасаючого інтересу. Він постійно перебуває у центрі уваги мовців і є предметною сферою евфемічних неологізмів.

Закономірності динамізму евфемічної лексики є цікавим об'єктом дослідження. Зникнення й приплив евфемізмів в мові, та соматичних евфемізмів зокрема, на думку Роусона, відбуваються за двома основними правилами: мовним законом Грешема (Gresham's Law of Language) та законом послідовності (Law of Succession) [11; 5].

У теорії монетаризму, де виник закон Грешема, його можна підсумувати таким чином: “bad money drives out good”, тобто знецінені гроші витісняють з обігу гроші вищої вартості, бо люди намагатимуться робити запаси останніх. У лексиці англійської мови цей закон виявляється у витісненні зі вживання позитивних значень слів негативними значеннями та асоціаціями: лексеми *coition*, *copulation* та *intercourse* колись мали значення *coming together*, *coupling* та *communication*, але після того, як вони почали функціонувати як субститути понять статевої сфери, їх сексуальні значення домінують, повністю витіснивши інші семи; лексема *gay* втратила своє первинне значення *happy and full of fun* і вживається у сучасній англійській мові як стертий евфемізм для терміну *homosexual* [11; 5-6]. Деякі мовознавці називають цей процес «зараженням»: під впливом одного із своїх значень ціле слово стає ніби зараженим «бацилою» непристойності. Це останнє значення впливає на слово загалом, заставляє утриматися від його вживання в мові: слово широкої семантики *affair* (справа) асоціюється тепер переважно зі статевими стосунками, *mistress* (господиня будинку) є стертим евфемізмом для поняття “коханка”. У таких випадках все сильніші зв'язки слова з денотатом в сфері табу роблять незручним використання його в інших значеннях. Зрештою, слово закріплюється лише за табуваним денотатом, воно втрачає будь-які асоціативні зв'язки з іншими денотатами, перетворюючись у свій антипод [1; 63-64].

Деякі евфемістичні субститути швидко втрачають свої субститутивні властивості, асоціюючись в свідомості мовців з позначуваним поняттям. Через багаторазове використання евфемізми позбуваються здатності виконувати своє призначення, тобто послаблювати, нейтралізувати реакцію на слово [1; 41]. Частота використання субститути мовцями веде до зміцнення асоціативних зв'язків між новим найменуванням і старим значенням і поступової енантіосемії. Коли евфемізм набуває негативної конотації, виникає потреба замінити його вільним від негативних асоціацій евфемізмом-неологізмом, який або одразу витісняє попередній евфемізм зі вживання, або протягом деякого часу функціонує паралельно зі старим субститутом. Цей процес можна продемонструвати на прикладі евфемістичних ланцюгів (термін Х.Роусона). Евфемістичним ланцюгом вважатимемо ряд евфемізмів одного й того ж стигматичного денотата, розташованих в хронологічній послідовності заміни одного евфемізму іншим через втрату попереднім його евфемістичних властивостей (визначення В.Тхір): *arse* – *ass* – *a_ _*, *a_ _ e*, *_ _ _* - *seat*, *posterior*, *backside*, *behind* - *butt*, *behind* (у цьому евфемістичному ланцюгу евфемізм-синоніми, що вживалися приблизно в один і той самий хронологічний період часу, подаються через кому, а перехід від вживання одного евфемізму чи групи евфемізмів до іншого – через тире). Процес такого виду заміни Х.Роусон називає законом послідовності [11; 5-6]. Особливістю евфемізмів статевої сфери є те, що евфемістичні ланцюги неможливо чітко визначити, оскільки багато старих евфемізмів і далі часто вживаються мовцями паралельно з новими субститутами у різних комунікативних ситуаціях: в сучасній англійській мові, наприклад, далі спостерігається вживання лексем *behind*, *backside*, *seat* та ін.

Отже, в статті була зроблена спроба вивчити соціолінгвістичні чинники виникнення та функціонування соматичних евфемізмів в різні історичні періоди. Був зроблений аналіз основних прагматичних тенденцій виникнення соматичних евфемізмів та продемонстровані результати функціонування в еволюції евфемії мовного закону Грешема та закону послідовності. Оскільки основна увага в статті зосереджувалася на соматичних евфемізмах статевої сфери, котрі найчастіше підлягають евфемістичній субституції, в майбутньому доцільно було б дослідити прагматичні особливості виникнення та функціонування евфемістичних субститутивів частин тіла та фізіологічних процесів людини, що не пов'язані зі статевою сферою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кацев А.М. Языковые табу и эвфемия. – Л., ЛГПИ им. А.И.Герцена, 1988. – 80с.
2. Allen K. And Burrige K. Euphemism and Dysphemism: language used as shield and weapon. – Oxford: Oxford University Press. – 1991. – 263р.

3. *Burchfield R.* An outline history of euphemisms in English, in Enright D. J. (Ed.) *Fair of Speech: the uses of euphemism.* – Oxford: Oxford University Press. – 1985. – pp.13-31.
4. *Epstein J.* Sex and Euphemism, in Enright D. J. (Ed.) *Fair of Speech: the uses of euphemism.* – Oxford: Oxford University Press. – 1985. – pp.56-72.
5. *Foucault M.* *The History of Sexuality. Volume 1: An Introduction.* – New York: Random House, Inc. – 1978. – 168p.
6. *Halliday M.A.K.* *Language as Social Semiotic.* – London: Edward Arnold. – 1978. – 254p.
7. *Ham K.* *The Linguistics of Euphemism: A diachronic study of euphemism use and formation.* – University of Surrey. – 2001. – 67p.
8. *Language in Culture and Society: a Reader in Linguistics and Anthropology. Ed. by Dell Hymes.* – N.Y.: Harper & Row. – 1964. – 764p.
9. *Noble, T.F.X., Strauss, B.S., Osheim, D.J., Kristen, B.N., Cohem, W.B. & Roberts, D.D.* *Western Civilisation: the continuing experiment. Volume B:* – 1994. - Boston, Massachusetts: Houghton Mifflin Company. – 1224p.
10. *Noble Vernon.* *Speak Softly. Euphemisms and Such.* – The Centre for English Cultural Tradition and Language, University of Sheffield, 1982. – 103p.
11. *Rawson H.* *Dictionary of Euphemisms and Other Doubletalk. (Revised Edition).* – N.Y., Crown Publishers Inc. 1995. – 463p.